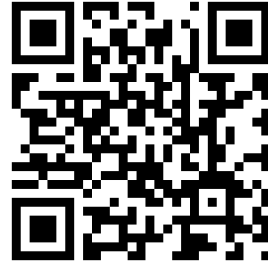

DOI 10.37491/UNZ.80.1
УДК 340.15 (477) «19/20»

Надія СТЕНЬГАЧ¹

БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ І МІЖНАРОДНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII — XVIII СТ.СТ.)

Питання кваліфікації статусу України-Гетьманщини залишається актуальним, адже він не був врегульований юридично і розглядався сучасниками лише в політичній площині, що зумовило різні погляди з цієї проблеми в історико-правовій науці. Встановити правове становище України на кінець XVII — початок XVIII ст. можливо на основі україно-російських та російсько-польських угод, фактично наявних україно-російських зв'язків, зокрема, вивчаючи інститут гетьмана — глави держави та основного носія державного суверенітету. У цьому полягає мета цього дослідження. Україно-російські угоди або договірні статті другої половини XVII ст. науковці розглядають як своєрідні конституційні акти, джерела державного права України, котрі на основі козацьких правових звичаїв врегульовували відносини між Україною та Росією, а також юридичним чином закріплювали «права і вільності» козаків, військово-адміністративний устрій, частково визначали діяльність органів державної влади і управління. Але, як відомо, україно-російські угоди прямо не вказували на статус Української держави, але юридично стверджували фактично наявні на основі козацького звичаєвого права основні державно-правові інститути України, а отже, і її суверенітет. Ці угоди

¹ кандидатка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри теорії держави і права,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
nadiya.stengach@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-7011-4263>.

мали характер двостороннього міжнародно-правового акту, де Військо Запорозьке і Московське царство виступали сторонами договірної процедури, який супроводжувався властивим для міжнародно-правових відносин узгодженням позицій, врахуванням потреб та інтересів сторін, встановленням їхніх прав та обов'язків. Але сторони не були рівноправними контрагентами договору, адже Військо Запорозьке надавало проект угоди, а царський уряд вносив до нього поправки і ратифікував у формі «пожалування». Російська влада розглядала Україну як невід'ємний складник власної держави і намагалася здійснити інкорпорацію її території. Гетьман та більшість козацької старшини вважали, що Військо Запорозьке зберігло державний суверенітет і перебувало під протекторатом Росії. Лише події 1708–1709 років змусили українську політичну еліту (крім послідовників Івана Мазепи) визнати автономне правове становище Війська Запорозького у складі Росії. Висвітлено основні напрямки в діяльності гетьманської адміністрації утвердити суверенітет української влади у внутрішній і зовнішній політиці протягом другої половини XVII–XVIII ст.ст.

Ключові слова: суверенітет, інкорпорація, протекторат, автономія, гетьман, козацька старшина, природне право.

Українська козацька держава постала на історичній мапі Європи у буремні для неї роки. Щойно завершилась виснажлива Тридцятилітня війна 1618–1648 років, у якій очільники Контрреформації Австрія та Іспанія потерпіли поразку. Натомість зміцнили свої позиції протестантські держави, Швеція почала відігравати роль потужного суб'єкта зовнішньої політики, перетворивши Балтійське море на своє внутрішнє озеро та погрожуючи кордонам Речі Посполитої і Московії. Одночасно із повстання під проводом Богдана Хмельницького, яке переросло в Національну революцію, в Англії розпочалася буржуазна революція. Усі ці події знаменували радикальні зміни в європейській історії — початок нової, буржуазної епохи.

Під час перших років національно-визвольної боротьби українській владі вдалося створити новий, відмінний від польського державний апарат, утвердити свої державні кордони, заснувати низку державних інституцій як засобів прийняття політичних рішень і здійснення влади, ряд судових органів для забезпечення суспільного порядку, заснувала фінансово-податкову систему, навколо якої налагоджувалось господарське життя держави. У зовнішній політиці українські гетьмани намагались максимально забезпечити сприятливі умови для ведення бойових дій, здобути союзників у боротьбі проти Речі Посполитої, якими в різний час виступали Кримське Ханство, Османська імперія, Молдавія, Валахія, Московія. Богдан Хмельницький прагнув забезпечити Війську Запорозькому статус повноправного суб'єкта міжнародної політики шляхом утвердження власної гетьманської династії, скріпленою шлюбними договорами з іншими європейськими країнами.

За критерієм реалізації принципу політичної суб'єктності, суверенітет виступає найбільш довершеною політико-культурною цінністю. Її

метою є реалізація повної політичної суб'єктності на власному політико-правовому ґрунті. Одним із найвагоміших проявів суверенітету є прагнення політичного суб'єкта, в цьому випадку — гетьмана, на утвердження себе носієм верховної влади в межах української етнічної території: «... Виб'ю з лядської неволі народ весь руський. ... Досить нам на Україні і Поділлі, й Волині; тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте і мовчіте, ляхи» [1, с. 122]. Ця цитата, до того ж, вказує, що у свідомості Б. Хмельницького та його оточення уже були актуалізовані й такі сутнісні прояви суверенітету як територіальна цілісність та недоторканість.

Суверенітет знайшов свою реалізацію і як право на застосування гетьманської влади щодо усіх соціальних суб'єктів: окремих осіб, груп і всього населення на власній території. Адже уже з самого початку повстання ми бачимо, як Богдан Хмельницький брав посполитих під свій захист, причому це видно не тільки з декларацій в універсалах Б. Хмельницького, але й з його реальної політики протягом 1648 року. Тому, втрачаючи свою владу над українським селянством, польська сторона через київського воеводу А. Киселя в ході переговорів у лютому 1649 року домагалася, щоб гетьман не брав простих селян під своє заступництво [2, с. 134].

Ідеї суверенітету, зокрема необмежене право державно-адміністративного апарату здійснювати своє незалежне управління, поступово утвердилися в умах старшинства не тільки вищої, але і нижчої ланки. Яскравим свідченням цього можуть служити слова глухівського центуріона С. Вейчіка, сказані у квітні 1651 року севському воеводі Т. Щербатову. Центуріон дорікнув московського адміністратора: «Пишеш до нас, у нашу землю», однак «не до нас пишеш, [а] до старост та підстарост, котрі уже третій рік як за Віслу повтікали. А до господаря нашого не пишеш, пана Богдана Хмельницького, гетьмана всього Війська Запорозького, і пана Мартина Небаби, полковника чернігівського, також Війська Запорозького». Дану частину листа сотник завершував повчанням: «Годі живіть з нами по-дружньому і знайте як писати» [3, с. 118].

Однак головне свідчення утвердження ідеї суверенітету в цьому листі — це навіть не вимога сприймати нову українську еліту як рівну московській. Найбільш важливий нюанс, на наш погляд, свідчив про те, що ідея суверенітету для здійснення своєї влади підтверджувалася переконанням центуріона в тому, що українська еліта має винятково права підтримувати порядок на своїй території стосовно до всіх соціальних акторів, у тому числі іноземних громадян. С. Вейчік зажадав від севського воеводи: «... Живіть з нами по-дружньому, а справедливість чиніть із своїх людей нашим людям. А в нас, що себе [про] штрафлять, то і ми будемо справедливість skutечну чинити, бо винного завше треба карати» [3, с. 119].

Після перемоги під Батогом 22–23 травня 1652 р., що призвела до втечі А. Киселя з Києва й остаточної ліквідації польського панування в Придніпров'ї та, отже, де-факто незалежності Української козацької держави, бажання старійшин до консолідації суверенітету продовжувало зростати. По-перше, як вказав І. Крип'якевич, починаючи з битви під Батогом, у гетьманських універсалах ніде не згадувалося про підпорядкування

Запорозького війська царю. Хмельницький підписав «Гетьман з Військом Запорозьким» [4, с. 68]. Цей факт, безсумнівно, свідчить про те, що Б. Хмельницький почав сприймати себе як незалежного правителя козацької України і проводив усі суспільно-політичні заходи всупереч волі будь-якого з іноземних правителів.

Саме в цей час Б. Хмельницький намагався підняти клан Хмельницьких до рівня династії і тим самим поставити його в один ряд із законними європейськими династіями правителів, встановивши родинні зв'язки з молдавським правителем і асимілювавшись з дефакто правителем Литви Я. Радзивіллою [5, с. 32–33].

Один з польських агентів, єзуїт Щитницький, також свідчить про представлені історичні факти і зроблені на цій підставі висновки щодо затвердження у свідомості гетьмана державної програми здобуття суверенної влади. У жовтні 1652 року він отримав від молдавського воеводи Лупула такі відомості про плани гетьмана: «А якщо Річ Посполита дуже його притиснула б, хоче податися під протекцію Москвитина, що є тієї самої релігії» [5, с. 64].

Позиція держави покладатися на вище право на керування власною країною продовжувала вкорінюватися в політичному світогляді офіцерів. Так, у 1653 році капітан П. Уманець доповів севському воеводі: «Дай бог, пан Богдан Хмельницький, гетьман усього Війська Запорозького, здоровий! І пан полковник тепер наш воевода, а пан капітан — мер, а міський отаман — суддя» [5, с. 65].

«Березневі статті» 1654 року передбачали повну реалізацію суверенітету як політичної та культурної цінності, перш за все у внутрішньополітичному аспекті. Цей договір з Московією налаштував старшинську еліту на застосування в Україні винятково норм власного права за власної судової системи: «Насамперед звели Твоя Царська Величносте підтвердити права і вольності наші військові, як од віку бувало у Війську Запорозькому, що своїми правами судилися і вольності свої мали в добрах і судах, щоб ні Воевода, ні Боярин, ні Стольник у суди військові не вступалися, але від старійших своїх щоб товариство суджені були: де три чоловіки козаків, тоді два третього повинні судити» [6, с. 170]. Якщо ми додамо до цього вимогу царя зберегти всі права і свободи для всіх інших класів, ми отримаємо сприйняття старшинами українського суспільства як вищого і авторитетного на своїй території товариства, що здійснює власний закон у всіх відповідних аспектах внутрішньої політики (судова система, управління, майнові відносини) [1, с. 184–187].

Той факт, що уряд Хмельницького ігнорував певні обмеження суверенітету, встановлені україно-московським договором, тільки демонструє силу прагнення козацької влади зміцнити національний суверенітет. Зокрема, гетьман не видавав ратифікаційні грамоти царського уряду, не дозволяв Юрію як спадкоємцю гетьмана присягати Олексію Михайловичу, не визнавав необхідності присягати пінським дворянством царю як монарху-покровителю гетьмана. Він особисто взяв її під свій захист, пообіцявши гарантувати її права і свободи. Він проігнорував заяви царських чиновників про відправку українських податків до московської казни і відкинув

спроби нав'язати московські гарнізони іншим українським містам, крім Києва. У цих питаннях його голос звучав різко категорично: «Судді ж Самойлу й полковнику Тетері він, гетьман, не наказував і на думці у нього не було, щоб царська величність у великих містах — в Чернігові, в Переяславі, в Ніжині — повелів бути своєї царської величності воеводам, а прибутки б, збираючи, віддавати царської величності воеводам» [6, с. 135–136].

Його зовнішня політика була втіленням ідеї суверенітету на міжнародній арені. Це була реалізація права українського суспільства не тільки бути представленим у міжнародному співтоваристві, а й діяти як активний учасник міждержавних відносин, впливати на ситуацію в регіоні з метою повноцінного захисту власних інтересів.

Московській стороні (як свідчать документи посольства від гетьмана до царя у серпні 1657 р.) нічого не залишалося, як лише констатувати факти дипломатичного спілкування, організації й проведення військово-політичних акцій «без указу» чи «без царської величності повеління» та вдаватися до крайніх аргументів від ідеології, закликаючи гетьмана пам'ятати, що «за всіляке клятвопорушення слід боятися гніву Божого». Наслідком повністю незалежної поведінки України на міжнародній арені стало витворення відповідного образу Козацької держави й у сприйнятті інших сусідів. Так, у листі волозького господаря до І. Виговського від 25 червня 1658 р., де проводиться докладний аналіз європейської політики від Швеції до Туреччини і від Франції до Московії, згадки про роль і місце України здійснюються не інакше, як про «панство Українське», рівне іншим державам і, зокрема, «панству Польському». «Малороссийским государством» називав Україну-Гетьманщину 1666 р. й стародубський воевода Хлопов [3, с. 181–183].

Факти втілення національного суверенітету виявилися і у спробах самостійного забезпечення порядку у своєму суспільстві, що відверто зафіксував стольник В. Кікін, який перебував у Чигирині протягом 23 серпня — 3 вересня 1657 р. З'ясовуючи, як поставляться представники української еліти до запровадження в краї воеводського урядування, 24 серпня він мав розмови більше ніж з десятьма сотниками. Від свого імені, як він чітко фіксував у статейному списку, стольник казав старшинам: «Краще б те було, щоб у них у Війську Запорозькому були в значних містах царської величності воеводи, для того, щоб про те чуючи неприятели, були настрашені, та й поміж них у війську ніяких бунтів не було». З приводу таких пропозицій сотники відповідали: «... А що поміж нами у війську і починаються які бунти від злих людей, і у нас тим людям, від кого починаються розрухи і бунти, буває карність». Тобто старшини дали зрозуміти стольнику, що підтримувати порядок у власному суспільстві вони здатні й готові самі, без представників іноземної еліти. До такого висновку прийшов і стольник: «І з тих слів зрозуміло, що вони начальні люди того не захочуть, щоб бути у них в містах царської величності воеводам» [3, с. 198–200].

І хоча, з часом, під все посилюваним військово-політичним тиском цінність суверенітету значно зредукувалася, проте окремі її складники ще довго залишалися компонентами державної програми старшинської еліти України-Гетьманщини.

Перші порушення державного суверенітету козацької України ми спостерігаємо вже за гетьманування І. Виговського. Для нього була неприйнятною ситуація, коли російський воевода В. Шереметьєв застосовував свою владу стосовно українських соціальних суб'єктів. Гетьман, як засвідчив ігумен Мгарського монастиря Віктор Загорський, вважав собі за «образу», коли воевода «не тільки міщан, тобто посадських людей, в Києві ж в ув'язненні тримає; але і козаків, і духовних ображає, жорстоко поводиться, і маєтності церковні віднімати похваляється» [6, с. 118].

Обраливою для гетьмана І. Виговського була й ситуація з князем Г. Ромодановським, котрий, з'явившись і доволі тривалий час перебуваючи у Гетьманщині, «до цього часу з ним не зсилається. Гетьман поскаржився на це європейським монархам в жовтні 1658 року: «... І московське військо з князем Григорієм Ромодановським, нібито посланим на допомогу, дійшло до самого Переяслава і відмовилося підкорятися гетьману». З такою ж вимогою і П. Дорошенко на переговорах з польськими комісарами в Острозі щодо введення (на прохання української сторони) польської армії [4, с. 262–264].

Підпорядкування всіх соціальних суб'єктів Гетьманщини українській владі і закону здавалося нормою для останнього гетьмана К. Розумовського. Про це свідчить випадок з А. Гуленко, який у серпні 1757 року привіз з Петербурга особистий імператорський указ про призначення його Прилуцьким сотником, і в червні 1758 року був представлений «титулярним радником в чині землевласника». Коли він, відомий своєю зверхністю (на підставі отримання офіцерського чину), по-звірячому вбив українця «економа» Феценко і спробував захистити себе якимось «призначенням воеводи Чугувського», гетьман наполіг на тому, щоб він постав перед українським судом: «... Не тільки тому, що він малорос і оселився в Малоросії, а й тому, що те, що сталося в Малоросії, — нахабство, тому він повинен відповісти владі Малоросії ...» [5, с. 151].

Цей факт не можна вважати випадковим у політичній і культурній історії Гетьманщини 50–60 років XVIII ст. Практично відразу після призначення К. Розумовського гетьманом 25 вересня 1750 р. керівники його похідної канцелярії наказали чиновникам Генеральної військової канцелярії більше не посилати апеляційні звернення до Сенату, так як «вони дійсно належать до нашого розряду; і таким чином, до нашого приїзду в Малоросію ніхто з малоросійських жителів не повинен їхати в Москву і Санкт-Петербург, а без справ і тим більше не потрібно» [5, с. 95].

Практично одночасно з указом 18 жовтня 1750 р. з'явився «Екстракт з прав малоросійських», де бунчуковий товариш Ф. Чуйкевич, посилаючись на історичні аргументи, довів повне розділення української судової системи, влади і права. Він послався на заяву про те, що «за 148 років до дня смерті І. Скоропадського Україна нікуди не апелювала». Його другим аргументом були «Березневі статті» Б. Хмельницького, де «в статті 1 просив, щоб у військові суди не входили ні воевода, ні бояри, ні комірник, а здійснювати судочинство могли тільки козацькі старшини». Далі, керуючись верховенством української судової влади в Гетьманщині, Ф. Чуйкевич процитував уривок з листа Олексія Михайловича, в якому цар жалував «судитись

їм всім від своїх старшин за своїми колишніми правами, а зверх старшин нікому судити їх не визначено («не приложено»)). Така ж позиція простежується в проєкті «Прохання малоросійського дворянства ...» 1763 року в параграфі про введення трибуналу в Гетьманщині або надання такого статусу Генеральному військовому суду [7, с. 92-93].

Ідея підпорядкування українській судовій системі і українським законам всіх без винятку соціальних суб'єктів, не тільки для українців, а підкреслюється потреба всіх порушників закону на землях Війська Запорозького «за своїми правами військовими судити» чи «щоб їх судити полковникам і всьому війську і карати за своїм звичаєм». Тобто мала бути втілена на практиці ідея підпорядкування інститутам і законам Гетьманщини усіх іноземних етносів, які перебували на його території, як зазначено в «Правах, за якими судився малоросійський народ».

Однак слід відзначити: що далі суспільство Гетьманщини віддалялося від часу свого політичного розквіту, то менше ця орієнтація виявлялася в поведінці еліти й особливо її вищих ешелонів. Це, наприклад, чітко задокументовано в діях Я. Марковича, бунчукового товариша, який замість того, щоб вимагати від російських військових підкорятися українським правовим нормам, видав на фізичну розправу солдатам своїх слуг за те, що вони захистили його дім від вторгнення п'яних гвардійців [8, с. 119].

Спроби підпорядкувати російську армію своїй юрисдикції і, таким чином, захистити своїх співвітчизників у XVIII ст. в Україні могли тільки представники сотенної старшини, які за своїм соціальним і службовим положенням безпосередньо і постійно спілкувалися з народом. Так, 24 грудня 1759 р. капітан Миргородського полку Одинець попередив лейтенанта Македонського полку, що він і козаки патрулюватимуть місцевий базар, і якщо він «побачить гусара в суперечці або той буде охоронцю наказувати господарю носити в караул їжу, то звелів бити, як собаку». А 20 березня 1760 р. лукомльський сотник Лубенського полку Пиковець віддав козакам наказ: «... Якщо де хоча б мало гусари шкідливо чинити будуть, то бийте до смерті» [8, с. 95–96].

Складником суверенітету є прагнення проводити незалежну або узгоджену з певними суб'єктами міждержавних стосунків, але в будь-якому випадку зумовлену власними інтересами зовнішню політику. Звичайно, форми його вияву визначалися різним рівнем можливостей козацької України в протистоянні з державою монарха протектора. Так, Б. Хмельницький відповів на спроби обмежити українську дипломатію у Вільно в 1656 році створенням антипольської коаліції. А з огляду на складність тодішніх шведсько-московських відносин, ця коаліція набула антимосковської спрямованості.

З часу підпорядкування зовнішньої політики козацької держави Москві акцент на суб'єктивності в міждержавних відносинах не зник. Він продовжував існувати в спробах гетьманів відстояти право Гетьманщини на участь у дипломатичних переговорах, тобто право бути суб'єктом міждержавної політики. Зокрема, Ю. Хмельницький після насильницького підписання Переяславського договору в жовтні 1659 року в кінці того ж року через посольство на чолі з А. Одином надіслав царю нову редакцію статей

Потім І. Мазепа вказав на історичні приклади, пов'язані з посольствами Б. Хмельницького та інших гетьманів, і завершив опис за участю І. Скоропадського, за наказом Федора Олексійовича, допущеного до переговорів з «султаном Туреччини і кримським ханом» під час укладання перемир'я. Нарешті, історикам відома спроба останнього гетьмана К. Розумовського відновити дипломатичну зв'язок з європейськими дворами [9, с. 91–95].

Невід'ємною частиною суверенітету як політичної та культурної цінності еліти пригнобленої нації, втіленої в політичній культурі когорти старійшин, була наявність чіткого політичного, ідеологічного та історичного обґрунтування необхідності національного визволення. Саме ці аргументи трапляється як у документах Б. Хмельницького, так і П. Дорошенка. Яскравим прикладом цього, заснованим на теорії природного права, є «Вивід прав України» гетьмана у вигнанні П. Орлика [10, с. 179–188].

Посилаючись на низку історичних та міжнародно-правових аргументів, автор стверджував, що Україна завжди була «вільним князівством» і що «її стани вільно обирали гетьманів по своєму смаку». Він стверджував, що його народ був незаконно позбавлений незалежності хитрістю і силою: «... Але царські генерали, скориставшись з довір'я названої нації, хитрощами захопили велику кількість інших укріплень і потім почали командувати, мов би господарі, в цілій країні». Врешті-решт, Україна була змушена відмовитися від прав козацького суверенітету. Усі спроби захищатися придумувалися жорстокою силою: «Козаки марно скаржилися, на Україну були відправлені війська, щоб утримувати козаків в полоні силою і щоб змусити їх відчувати всю тяжкість деспотичного правління». Аргумент гетьмана в системі обґрунтування необхідності національного визволення України полягав у тому, щоб підкреслити окупаційну сутність політики російського уряду та її незаконність, незалежно від того, як довго і з якою силою він був нав'язаний: «Але як би велика не була жорстокість Москви, у московитів немає ніяких законних прав по відношенню до України». Підбиваючи підсумки, П. Орлик заявив: «Отже, з усього цього ми можемо зробити висновок, що Московський двір повинен вважатися узурпатором України».

Останньою ланкою в обґрунтуванні права України на суверенітет є вираження переконаності в тому, що народ ніколи не може втратити природне право на звільнення: «Козаки мають людське і природне право, одним з основних принципів якого — народ завжди має право протестувати проти порушення своїх давніх прав, коли в нього є для цього причини» [10, с. 112].

Із посиленням у XVIII ст. імперського тиску на українську автономію, втрапивши можливість самостійного впливу на політичне життя, українська політична еліта все ж не відмовилася від ідеї суверенітету. Однак ця цінність зі сфери практичної політики все більше переходила у сферу ідеалу — зокрема, в літературі військових чиновників. Вони, використовуючи свої твори як засіб історичної легітимації сучасних суспільно-політичних потреб України-Гетьманщини, серед іншого зверталися до тем, які більш-менш належать до ідеї суверенітету, і, таким чином, продовжували відтворювати актуальні політичні й культурні орієнтації в політичній свідомості представників української політичної еліти.

Орієнтація на суверенітет в літературі військових чиновників фіксувалася, перш за все, тим, що українці з самого початку свого історичного існування плекали «старожитні і стародавні звичаї, вибрати з-поміж себе не лише менших начальників, але й найбільшого військового вождя — гетьмана» (С. Величко); що вони споконвіку мали над собою володаря-суверена: «А Київ між тим мав особливого собі князя, нікому непідвладного ...» (П. Симоновський); «Издавна своими было вождями живу» (С. Дівович). С. Величко заперечував право монархів вирішувати долю українського народу без його участі, «виторговувати» його на міждержавних переговорах «як безсловесну і нічого не тямлячу худобу» [11, с. 323–326].

Автор «Історії Русі» навіть розробив досить чітке формулювання, щоб підкреслити право українського народу і його представників приймати самостійні рішення: «Народ руський од сього часу є і має бути ні від кого, крім себе самого і уряду свого, незалежним» (3-й пункт Зборівського договору у викладі псевдо-Кониського); Зборівський трактат «визнав його і народ Руський вільним ні від кого, окрім самих себе, не залежним» (коментар з приводу оцінки договору від імені сусідніх володарів); «Народ Руський і земля його ... нехай будуть вільними од самих себе і уряду свого залежними і в повній єдності та рівності з народами Польськими» (1-й пункт Гадяцького договору у викладі псевдо-Кониського); Ю. Хмельницький «з народом Руським» мав намір перебувати «нейтральним і від самого себе залежним» (з відповіді іноземним посольствам на пропозиції надати Україні протекцію) [12, с. 128–130]. Слід підкреслити, що всі представники літератури військових чиновників певним чином фіксували або моделювали у своїх творах факти історичної суб'єктивності українського народу, його «свободи» і «рівноправності» у відносинах з іншими народами.

Таким чином, можемо відбити підсумки, що основними напрямками політичної програми українських гетьманів, спрямованої на суверенітет, були утвердження гетьмана як носія верховної влади на території Гетьманщини, поширення його влади на всі соціальні суб'єкти; застосування в козацькій Україні норм лише власного права за власної судової системи; визнання зобов'язань у зовнішньополітичній діяльності лише в рамках реалізації спільної воєнно-політичної мети та право на відмову від них у випадку порушення союзником умов договору, участь у міждержавних стосунках та вплив у Балто-Чорноморському регіоні з метою захисту власних інтересів; самостійне забезпечення правопорядку в українському суспільстві, законам і судочинству якого підлягали як і корінні жителі, так і прибульці.

Список використаних джерел

1. *Смолій В., Степанков В.* Українська Національна революція XVII ст. (1648–1676). *Україна крізь віки*. Київ : Альтернативи, 1999. Т. 7. 352 с.
2. *Струкевич О.* Політико-культурні орієнтації козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. у загальноєвропейському контексті. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку* : матер. VI Всеукр. істор. читань. Кн. 1. Київ–Черкаси, 1997. С. 134–146.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : [в 15-ти т.]. СПб., 1861–1892. Т. 5: 1659–1665. СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1867. 335 с.

4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. СПб., 1861–1892. Т. 9: 1668–1672. СПб. : Тип. М. Эттингера, 1877. 988 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. СПб. : Тип. П. А. Кулиша, 1853. Т. 4. 276 с.
6. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / упоряд. І. Криг'якевич, І. Бутич ; ред. кол. В. Смолій [та ін.]. Київ : Альтернативи, 1998. 383 с.
7. Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине 2-й в 1764 г. *Український історичний журнал*. 1993. № 7–8. С. 85–101.
8. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. Москва : В. унив. тип., 1858. Ч. 1. 339 с.
9. *Когут З.* Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1830. Київ : Основа, 1996. 317 с.
10. *Орлик П.* Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори / упоряд. та прим. М. Трофимука, В. Шевчука. Київ : МАУП, 2006. 736 с.
11. Летопись событий в Югозападной России в XVII веке : [в 4 т.] / сост. Самоил Величко. Киев : Врем. комис. для разбора древ. актов, 1848–1864 : Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Т. 4: Приложения / С. Окольский. Киев : в Тип. Федорова, 1864. XI, 407, [1] с.
12. Історія русів. *Енциклопедія України* / редкол. В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.

Надійшла до редакції 12.03.2021

Nadiia STENHACH

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

The Struggle for National Sovereignty and International Status of the Ukrainian Cossack State (Second Half of the XVII–XVIII centuries)

The question of the qualification of the status of Ukraine-Hetmanate remains relevant, because it was not regulated legally and was considered by contemporaries only in the political sphere, which led to different points of view on this issue in historical and legal science. To establish the legal status of Ukraine at the end of the XVII — beginning of the XVIII century possibly on the basis of Ukrainian-Russian and Russian-Polish agreements, actually existing Ukrainian-Russian relations and, in particular, studying the institution of the hetman — the head of state and the main bearer of state sovereignty. This is the purpose of this study. Scholars consider Ukrainian-Russian agreements or contract articles of the second half of the XVII century as a kind of constitutional acts, sources of state law of Ukraine, which on the basis of Cossack legal customs regulated relations between Ukraine and Russia, as well as legally enshrined the «rights and freedoms» of the Cossacks, military-administrative system, partially determined the activities of public authorities and administration. But, as it is well known, the Ukrainian-Russian agreements did not directly indicate the status of the Ukrainian state, but legally affirmed the basic state and legal institutions of Ukraine and, consequently, its sovereignty, which actually existed on the basis of Cossack customary law. These agreements were in the nature of a bilateral international legal act, where the Zaporozhian Army and the Moscow Kingdom acted as parties to the treaty process, which was

accompanied by the coordination of positions inherent in international legal relations, taking into account the needs and interests of the parties, establishing their rights and responsibilities. But the parties were not equal contractors of the treaty, because the Zaporozhian Army provided a draft agreement, and the tsarist government amended it and ratified it in the form of «awards». The Russian authorities saw Ukraine as an integral part of their own state and tried to incorporate its territory. The hetman and most of the Cossack officers believed that the Zaporozhian Army retained state sovereignty and was under the protectorate of Russia. Only the events of 1708–1709 forced the Ukrainian political elite (except for I. Mazepa's followers) to recognize the autonomous legal position of the Zaporozhian Army within Russia. The article highlights the main directions in the activities of the Hetman's administration to establish the sovereignty of the Ukrainian government in domestic and foreign policy during the second half of the XVII–XVIII centuries.

Keywords: *sovereignty, incorporation, protectorate, autonomy, hetman, Cossack sergeant, natural law.*